

УДК 82-144(497.2)+82.091

М. Ю. Карацуба

БОЛГАРСЬКЕ БАЛАДОЗНАВСТВО В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖАНРУ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ БАЛАДИ

У статті здійснено спробу аналізу народної балади в слов'янських країнах, зокрема в Болгарії. Наголошуючи на необхідності розгляду болгарської народної балади саме в контексті дослідження цього жанру в інших слов'янських країнах, авторка звернулася до жанру балади як фольклористичної проблеми, простежила етапи виникнення й розвитку балади, окреслила сферу функціонування терміна «балада», вирізняла специфічні національні ознаки саме болгарської народної балади, а також мотиви й наявні в ній міфологічні елементи. Об'єктом уваги виступають дослідження з болгарської народної балади відомих науковців – І. Шишманова, Д. Матова й М. Арнаудова.

Ключові слова: народна балада, болгарська народна балада, жанрова специфіка баллад, поетика баллад, національні особливості баллад.

В статті здійснено спробу аналізу народної балади в славянському регіоні, зокрема в Болгарії. Підкреслюючи необхідність розгляду болгарської народної балади саме в контексті дослідження цього жанру в інших славянських країнах, авторка звернулася до жанру балади як фольклористичної проблеми, простежила етапи виникнення й розвитку, окреслила сферу функціонування терміна «балада», виділяла специфічні національні ознаки саме болгарської народної балади, а також мотиви й наявні в ній міфологічні елементи. Об'єктом уваги виступають дослідження з болгарської народної балади відомих науковців – І. Шишманова, Д. Матова, М. Арнаудова.

Ключевые слова: народная балада, болгарская народная балада, жанровая специфика баллад, поэтика баллад, национальные особенности баллад.

In the article the attempt of analysis of folk ballad is carried out in slavonic countries, in particular in Bulgaria. Marking the necessity of consideration of the Bulgarian folk ballad exactly for the context of research of this genre in other slavonic countries, an author appealed to the genre of ballad as problem of specialist in folklore, traced the stages of origin and development of ballad, outlined the sphere of functioning of term «ballad», selected specific national signs exactly of the Bulgarian folk ballad, reasons, present in it mythological elements. The known researchers of the Bulgarian folk ballad come forward the object of attention in the last century – I. Shishmanov, D. Matov and M. Arnaudov.

Keywords: folk ballad, Bulgarian folk ballad, genre specific of ballads, poetics of ballads, national features of ballads.

Насамперед зауважимо, що неможливість розглядати наукові праці, присвячені народній баладі в Болгарії, відірвано від процесу її дослідження в слов'янській фольклористиці загалом, призвела до необхідності аналізу окремих її показових ознак з виходом на загальнослов'янський контекст. Як наукова проблема народна балада і до сьогодні продовжує виступати об'єктом протиріч, дискусії зачіпають ключові питання: визначення терміна і сфера його поширення, жанрова специфіка, локальне місце в системі фольклорних творів, залучення міжнародних сюжетів і національні особливості, класифікація, поетика тощо. Окрім того, нелегким завданням є визначення спільної хронології європейських балад, оскільки сама назва «балада» має історичний характер, тому навряд чи можна вести мову про єдину і закономірну схему розвитку балади як фольклорної жанрової системи. Термінологічна хисткість і невизначеність тут не випадкові, оскільки із цією назвою пов'язували явища, між якими не завжди є чіткий зв'язок, і простежується генетична спорідненість. Виходячи з наявності міфологічних елементів у баладі (кровозмішування (інцест), канібалізм, метаморфози-перетворення тощо), дехто з дослідників шукає їхні залишки в ранньофеодальній добі.

За своїм походженням і, головне, завданнями балада виконує функцію моральної організації колективу, нації, народу загалом. Важливе значення в цьому ключі відведено і тим жанрам, з якими балада пов'язана органічно, зокрема з обрядовим фольклором, переказами і легендами. Герої балади виступали уособленням певних моральних якостей, ставали на захист існуючих сталих норм взаємин людей, законів товариства, а в разі необхідності рішуче засуджували порушення цих норм. Найчастіше окреслені процеси здійснювалися саме в побутовому ключі.

Баладі притаманний сталий традиційний набір життєвих ситуацій: колізії нещасливого кохання, родинне життя, взаємини представників класу багатіїв і бідняків, окремі явища соціального характеру, класові взаємини. Драматичні, сумні події, наявні в баладі, і визначають специфіку жанру.

Хронологічні межі появи масштабних фольклористичних студій, присвячених жанру балади, в окремих слов'янських країнах різні. Скажімо, в Україні їх пов'язуємо з другою половиною XIX ст., періодом, який характеризується закладанням своєрідного фундаменту для виникнення надалі розлогих порівняльних студій з баладознавства. Зокрема, до цієї проблематики в зазначений період звертався М. Драгоманов. Пізніше його діяльність продовжували такі відомі науковці, як М. Сумцов, О. Веселовський, К. Квітка. Усі, без винятку, науковці відзначали істотні процеси змін і трансформацій народної балади внаслідок наявних культурно-історичних процесів, а також взаємин з іншими видами мистецтва, як-от: літературою.

Чимало науковців усебічно досліджують жанр української народної балади – Я. Гарасим, О. Дей, І. Денисюк, М. Дмитренко, Р. Кирчів, О. Ганич, М. Гримич, М. Дах, В. Козловський, Ф. Колесса, Л. Семенюк, І. Сирко та інші, розгляд ведеться переважно у фокусі її зв'язків з фольклором інших слов'янських народів.

Дослідження в жанрі балади на слов'янських теренах, звернення до яких наближає нас до теми запропонованої статті, здійснювали такі дослідники радянського періоду, як В. Жирмунський, В. Пропп, М. Кравцов, Б. Путілов, Е. Померанцева, В. Лінтур, серед зарубіжних дослідників згадаймо Л. Вардьяш, О. Сіроватку, С. Бурласова, С. Бояджиєва, Д. Неделькович, Г. Врабіє та інших.

У центрі уваги вчених перебували різні аспекти вивчення народної поезії і балади південних слов'ян: необхідність збирання пісень «юнацьких» і ліричних, а також балад; загальна характеристика народної балади південних слов'ян; доречність порівняльного аналізу народної балади з різних місцевостей і країн регіону, а також зіставного аналізу її з баладами і народними піснями східнослов'янськими; питання виникнення циклів у народній поезії південних слов'ян, а також циклів балад, і ритмомелодики поетичного вірша.

Звертаючись до характерних ознак жанру, науковці твердили, що балади характеризуються багатим поетичним світом, складним, сповненим драматизму, трагічним, його не можна визначити як несправжній, оскільки об'єктом зображення є переважно реальні особи, сюжетною складовою виступає доля пересічних людей. Події також не можна віднести до вже віджилих – їх поновлення відбувається за рахунок свіжих переживань і вражень, осмислення чи переосмислення давніх подій.

Науковий термін «балада» вперше з'явився у XVIII ст., а в Болгарії – у другій половині XIX ст., насамперед у підручниках з теорії літератури, проте таке визначення не фігурує в класифікаціях фольклорних груп у виданні «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» («Збірник народних пам'яток; наука і література») (Софія, 1889). Перше визначення цього жанру не можна характеризувати як вдале, воно було дещо наївним. Скажімо, у ньому не розмежовували балади літературну і народну.

Серйозне дослідження жанру балади в Болгарії і в слов'янському світі загалом пов'язане з появою праць таких дослідників, як І. Шишманов, Д. Матов і М. Арнаудов. У своїх працях вони досліджують частково окремі баладні мотиви, але подекуди намагаються вирішувати і загальнотеоретичні питання. І. Шишманов, скажімо, звертається до одного з найпоширеніших баладних мотивів балканських народів у «Песните за мъртвия брата» («Пісні про мертвого брата»). Жанр твору він визначає як баладу, із цього твору розпочинається його дослідження на ниві болгарської народної балади. Але слід зауважити, що жанрова специфіка балад як теоретичне питання ще не становить об'єкт його наукових зацікавлень. І. Шишманов і його учні – Д. Матов і М. Арнаудов – здійснили спроби залучити до болгарської науки принципи європейської фольклористики ХІХ ст., зокрема міфологічної і міграційної школи. Поодинокі дослідження баладних мотивів, зокрема і мотив мертвого брата, стають базою для широкого типологічного аналізу. І. Шишманов зосереджує увагу на різних специфічних ознаках твору: питання поширення мотиву, його походження і першоджерело, варіативність, національна специфіка, репрезентація в художній літературі. Можна без перебільшення твердити, що І. Шишмановим підготовлено фундаментальну працю в галузі порівняльної фольклористики, зокрема визначення місця болгарської народної балади серед балад балканських народів.

Д. Матов розглядав два відомі баладні мотиви у творах «Песента за слънчова женитба» («Пісня про сонячне весілля»), «Невярна Груйовица» («Невірна дружина Груя»), залучаючи порівняльний метод як провідний. Окрім того, ним було сформульовано важливе наукове питання щодо місця баладного жанру серед інших народнопісенних жанрів. М. Арнаудов основну увагу приділяв мотивам, не залишаючи, проте, поза увагою і теоретичні питання, зокрема ті, де йдеться про жанрову належність балад.

Без перебільшення, визначною подією в болгарській фольклористиці стала поява збірки «Сенки из невиделица. Книга на българската народна балада» («Тіні з невидимого. Книга болгарських балад») (Софія, 1936), підготовлена Хр. Вакарельским і Б. Ангеловим. Її характерною особливістю можна вважати не лише різноманітність і багатство матеріалу, але й докладний, поетапний коментар до нього. Поява такого видання сприяла посиленню уваги до жанрової специфіки текстів. А вже півстоліття пізніше була сформована збірка, яка наслідувала традиції попередньої – «Народни балади» («Народні балади») (Софія, 1982), підготовлена Ст. Боджиевою.

Важливим є також питання щодо національних рис болгарської балади. Особливої гостроти воно набуває в працях сучасних болгарських фольклористів, які намагаються в цьому ключі розв'язати цілу низку проблем щодо жанрової специфіки народної балади, стану її функціонування і дослідження на сучасному етапі, історичної ролі цього жанру в розвитку болгарської національної культури, приділяючи увагу і питанням взаємодії болгарського фольклору, і літературного поступу.

Зауважимо, що і досі складним та нерозв'язаним є питання жанрової належності болгарської народної балади. Складність ця зумовлена багатьма важливими чинниками. Насамперед балада має широке поширення, уходить до різноманітних жанрових груп. Окрім того, поняття жанру балади визначається як комплексне і дещо синтетичне. Певні науковці схиляються до того, щоб прийняти тезу, що не існує окремого баладного жанру, а лише своєрідне «баладне начало». Естетичний же компонент, такий важливий для балад, збагачує у свою чергу численні пісенні народнопоетичні групи. Беручи цей факт до уваги, значна кількість науковців підкреслює наявність зв'язку між баладою і обрядовою поезією.

Однією з основних особливостей народної балади є її оригінальна троїстість – обов'язкова наявність епічного, ліричного і драматичного елементів. Ще І.-В. Гете свого часу писав, що існують три природні формули, адекватні родам літератури, тобто епосові, ліриці і драмі. Елементи цих трьох вимірів можуть співіснувати паралельно, одночасно, можуть з'являтися й окремо. Незрідка ми спостерігаємо, що в поетичному творі, навіть за умови його незначного обсягу, наявний блискучий результат, особливо яскраво це явище виявляється на прикладі балади. Теоретичні дискусії, які точаться щодо співіснування в межах балади елементів епосу, лірики і драми, не вщухають і тепер. Одна з показових ознак, яку підтверджують усі, без винятку, дослідники, – нерівномірне використання таких елементів, звідси і необхідність закладання, і визначення жанрової бази балади. Загальновідоме визначення балади як ліро-епічного твору викликає чимало дискусій, переважно з огляду на ліричний компонент, інколи доходить до повного його заперечення. Окрім того, значне місце відведено і виявленню естетичної функції ліричної складової. У болгарській фольклористиці і досі ґрунтовно не опрацьоване питання щодо «взаємин» між баладним жанром і ліричною піснею.

А в українському фольклорі у свою чергу спостерігається одне дуже важливе і показове явище – «ліризація» балад, яка свідчить про тісну єдність баладних мотивів і поетичної образності. Подібне можна зауважити стосовно балади і деяких епічних пісенних груп. Тут відслідковуються різні підходи до класифікації і розгляду жанру балади у світовій фольклористиці – не як національної, а як загальної тенденції. Наявність же епічного, ліричного і драматичного начала поступово підтверджується, відтак завданням є пошук прийнятної дефініції народної балади. Так, саме виходячи із співіснування в баладі епіки і лірики, взаємин між їхніми компонентами, сформовано бачення цієї проблеми Б. Путіловим, який заснував свої

спостереження на тезі існування двох типів слов'янської історичної балади: один – це той, при якому наявна завершена оповідна лінія, і в якому долі людей простежено на певній часовій відстані від зображеного основного конфлікту, у певній часовій ретроспективі, а драматичні перипетії доживають свого фактичного логічного завершення, а другий – це той, у якого оповідна структура може бути істотно слабшою, навіть зведеною до простих, елементарних форм, наявних на вихідних позиціях [7, с. 30–31].

Безпосередні дослідження болгарського матеріалу демонструють, що в жанровій характеристиці болгарських народних балад домінує *епічне начало*; балади з епічним компонентом, оповідною складовою, пісні із чіткою фабульною структурою. Ліризм і драматизм виконують тут важливі функції, але включено їх саме до епічної структури. Ліричний компонент не виявляється лише на емоційному рівні, а драматичний – лише в наявності монологів і діалогів. Їх присутність зумовлена самим змістом балад, ставленням у них до життя людини і світоустрою, їхньою поетичною інтерпретацією. Деякі фольклористи висловлюють думку про специфічний характер балад, інші – наголошують на наявності в них фантастичного і виняткового, ще інші – підкреслюють глибокий психологізм як їх невід'ємну складову. Справді, у баладі можна відшукати найрізноманітніші елементи матеріального і духовного буття людини, а також залучення міфологічних і фантастичних компонентів, але основний баладний корпус пов'язаний із сімейним народним життям, із долею окремої людини. Згадаймо визначення В. Проппа про основні риси російської балади, адже це визначення можна спроектувати і на болгарську баладу: справжня сфера російської народної балади – світ людських пристрастей, трагічний світ, а балади любовного і сімейного характеру становлять один з основних різновидів баладної творчості [5, с. 58]. Відповідно і дійовими особами виступа-

ють пересічні люди, на відміну від героїчних образів епічних та історичних пісень, а також від потойбічних візій міфологічних пісень.

Баладне начало виявляється, не в останню чергу, і в особливостях процесу підбирання життєвих фактів і ситуацій, специфіка яких виявляється і у їх внутрішньому кліматі, зумовленому поєднанням незвичайної події в житті звичайної людини зокрема і важкою людською долею загалом. Найголовніше – виявляється інтерес до індивідуальної людської долі. Це, до речі, характерна ознака й історичних балад – історичні реалії виступають крізь призму обставин особистого життя людини-індивідуума. Виняткове напруження і драматизм пов'язані з трагічними подіями із життя саме пересічної людини, звичайні конфлікти набувають особливо драматичного характеру – аж до трагічного. Підвищена емоційність досягається різними засобами, зокрема наративною формою – сповіддю, розкриттям людських переживань, глибокого психологізму. Життя пересічних, а відтак беззахисних людей постає суцільно драматичним, сповненим нещасть, проклять, насильства, страждань. Усі симпатії виконавців – на боці слабких, нещасних і знедолених. Прийом контрасту, своєрідна полярність у свою чергу є важливою особливістю балад. Людина як об'єкт зображення в баладах опиняється поміж двох світів – добра і зла, звідси – наявність у баладі проблем етичного характеру – її неодмінна атрибутика. Панівними в суспільстві виступають золото і матеріальні статки, саме перед ними людина часто абсолютно беззахисна. Але тут не можна говорити про певну моральну оцінку, адже добро, як і завжди, виявляється безсумнівним моральним ідеалом і критерієм, мірилом, тому мову можна вести про неодмінний гуманізм народних балад.

Не викликає жодних заперечень той факт, що світ балад, сповнений трагедійності, є своєрідним відображенням дійс-

ності, віковичної долі народу, багатовікових людських стосунків. І саме у зв'язку із цим доцільно стверджувати про реалізм балади як показову ознаку. Однак варто зауважити, що саме поетичне відтворення дійсності в них зумовлене нашаруванням фактів з різних епох, давніх, патріархальних уявлень, показовою є і наявність міжнародних мотивів, остання також невід'ємна складова народних балад.

Промовистим видається саме розмаїття тлумачень жанру народної балади і поглядів на її місце в системі фольклорних творів. У фокусі уваги дослідників перебувають різні аспекти її виникнення і побутування, а також система римування. Скажімо, більшість дослідників відзначають лаконічність текстів болгарських балад, фіксують відомі віршовані розміри, наявні в ній.

Робота щодо визначення формальних ознак болгарської народної балади триває, комплексне дослідження всіх важливих складових цього жанру не втрачає своєї актуальності й нині. Зауважимо, що запропонована розвідка є лише незначним епізодом ґрунтовного дослідження, надалі стоятиме завдання всебічно проаналізувати «Сборник за народни умотворения и народопис» («Збірник народних пам'яток та історії») як одну з масштабних праць болгарської фольклористики, здійснити аналіз основних мотивів болгарських народних балад, звернутися до проблем їхньої поетики, порушити ще багато важливих для болгарського баладознавства питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боджиев Ст. За чудесното в семейните балади // Литературоведение и фольклористика. – София, 1983. – С. 251–256.
2. Бояджиева Ст. Въпросите на баладата в българската фольклористика // Български фольклор. – 1975. – № 2. – С. 33–43.

3. Българският фолклор в славянската и балканската културна традиция / БАН. Институт за фолклор. Институт за музикознание ; ред. кол. С. Стойкова и др. – София, 1991. – Т. 8 : Проблеми на българските фолклор. – 322 с.
4. *Дей О. І.* Українська народна балада. – К., 1986.
5. *Протт В. Я.* Фольклор и действительность. – М., 1976.
6. *Путилов Б. Н.* Исторические корни и генезис славянских баллад об инцесте. – М. : Наука, 1964. – 9 с.
7. *Путилов Б. Н.* Славянская историческая баллада. – М. ; Ленинград, 1965.
8. *Смирнов Ю. И.* Восточнославянские баллады и близкие им формы. – М. : Наука, 1988. – 117 с.
9. *Стойкова Ст.* Общи черти в поетиката на българските и украинските исторически балади // Славянска филология. – София, 1983. – С. 241–250.
10. *Толстой Н. И.* Мифологическое в славянской народной поэзии. Предсказание смерти в колодце или сосуде // Живая старина. – 1996. – № 1. – С. 28–29.

SUMMARY

In the offered article the attempt of analysis of folk ballad is carried out in slavonic countries, in particular in Bulgaria. Marking the necessity of consideration of the Bulgarian folk ballad exactly for the context of research of this genre in other slavonic countries, an author appealed to the genre of ballad as problem of specialist in folklore, traced the stages of origin and development of ballad, outlined the sphere of functioning of term «ballad», selected specific national signs exactly of the Bulgarian folk ballad, reasons, present in it mythological elements. The known researchers of the Bulgarian folk ballad come forward the object of attention in the last century – I. Shishmanov, D. Matov and M. Arnaudov.

An author does not walk around attention and questions, related to the national features of the Bulgarian ballad. The modern Bulgarian specialists in folklore in the labours violate the whole package of questions in relation to the historical fate of this genre on Bulgarian earth, analyse the fate of ballad for today, considerable attention is spared by cooperations of genres of folk and literary ballad. Close attachment of texts of ballads and real life gives this genre of the realistic colouring.

Consequently and history of the Bulgarian folk ballad needs to be examined in indissoluble connection with social and political life of people.

The different aspects of study of folk poetry and ballad of the South slavs come forward a research object also: necessity of collection of songs «youth» and lyric, and also ballads; general description of folk ballad of the South slavs; appropriateness of comparative analysis of folk ballad of different localities and countries of region, and also comparable analysis it with ballads and folk songs; question of origin of cycles in the folk poetry of the South slavs, and also cycles of ballads, and rymomelodic of folk poetry.

An author marks also, that to the ballad an inherent permanent traditional set of vital situations is collisions of unhappy love, description of events, related to domestic life, mutual relations of representatives of class of rich men and poor men, consideration of the separate phenomena of social life and class mutual relations.

Keywords: folk ballad, Bulgarian folk ballad, genre specific of ballads, poetics of ballads, national features of ballads.